

Romské migrace ze Slovenska v kontextu evropských migračních trendů*

ZDENĚK UHEREK**

Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Roma Migration from Slovakia in the Context of European Migration Trends

Abstract: The article looks at the issue of Roma migration from Slovakia and places it in the context of European post-communist migration in the 1990s and migration from eastern to western Europe in the early 21st century. The article is based mainly on qualitative data that the author and his colleagues collected in the form of migration biographies. The author shows that unlike Roma migration from Bulgaria and Romania to western states, migration from the Czech Republic and Slovakia was a delayed occurrence and culminated eight to ten years after the migration from the Balkan states. However, migration between the Czech Republic and Slovakia was continuous, even after the break up of the Czechoslovak state. This form of migration has been a significant migration flow since 1945. It was initially a form of chain migration, with continuous flows that resulted in the creation of linked networks of relatives in both the source and target countries. The migration bridge that was formed as a result now serves a two-way flow of Roma short-term and long-term migration. The author demonstrates that the formation of migration bridges between Slovakia and western European countries within the European Union is similar in nature to the Roma migration from Slovakia to the Czech Republic after 1945. It is a continuous form of chain migration creating transnational bridges for two-way short-term and long-term migration based on family relationships. The author states that individual settlements in Slovakia choose different migration strategies and there are business activities that make migration from Slovakia easier. He notes that many Roma from Slovakia do not conceive migration from Slovakia as permanent migration. The majority of them continue to see their future in connection with their birthplace in Slovakia. It is only the generation of the children of current migrants who have begun to consider emigrating permanently out of Slovakia.

Keywords: Roma migration, migration networks, migration to Western Europe, Slovakia, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 4: 747–774

* Tento text byl vypracován jako součást řešení projektu Etnologického ústavu AV ČR Z90580513 a současně navazuje na poznatky shromažďované v rámci projektu Excelentních center Evropské unie *Sustainable Development in a Diverse World (Contract No. CIT3-CT-2005-513438)*.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., Etnologický ústav AV ČR, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, e-mail: uherek@eu.cas.cz.

Úvod

Migrace v rozšířené Evropě¹ a romské migrace jako jejich součást se staly význačným tématem 90. let 20. století a počátku 21. století. Možnost volného pohybu, pro společnosti zbavující se komunistických diktatur jeden ze symbolů demokracie a nových perspektiv, začala vyvolávat již na počátku 90. let i v nedávno ještě totalitních státech strach a migrace i zde nabývala též významu ohrožení integrity lokálních kultur, bezpečnosti a životní úrovně. Na pohyb některých skupin osob se začala zaměřovat detailní pozornost. Romové se stali jednou z nich.

V této studii si kladu za cíl uvažovat romské migrace ze Slovenska v kontextu postkomunistických migrací, a proto je uvozuji základními migračními charakteristikami týkajícími se zejména střední a východní Evropy obecně. Poznatky o slovenské migraci následně do tohoto kontextu ukotvují. Všímám si časového průběhu a rozsahu těchto migrací v porovnání především s migracemi z Balkánu, v nichž hráli Romové též podstatnou úlohu. Dále se zaměřuji na otázku strategií pro vstup do cílových zemí migrace. V této souvislosti romské migrace člením především na azylové a pracovní, resp. ekonomické migrace. Zvláštní pozornost věnuji migracím mezi Slovenskem a Českou republikou, které kontinuálně navazují na romské migrace v Československu probíhající od roku 1945. Charakter těchto migrací porovnávám s migracemi Romů ze Slovenska do západní Evropy.

Tak jako všichni autoři zabývající se Romskými migracemi, i já zde narážím na problém přesnosti dat. Romské migrace nejsou uspokojivě statisticky podchyceny. Romové jsou uvažováni jako občané jednotlivých států, v nichž žijí, a lze je obtížně ve statistikách identifikovat. Možnost Romy v migračních prouděch z jednotlivých států spolehlivěji lokalizovat nastává pouze v případech azylové migrace, kde se žadatelé o azyl jako Romové deklarují. I zde jsou však ve statistikách následně vykazováni podle státního občanství. Pokud je to možné, pracuji proto s daty a odhady odborníků na romské migrace, kteří data upřesňovali terénním výzkumem, a s daty analytických prací IOM² a UNHCR,³ kde se kombinuje terénní zkušenost a statistická data. Vycházím též z informací a z migrační zkušenosti svých respondentů.

Primárním cílem této studie je prezentace poznatků, jak problematiku migrací vnímali samotní aktéři. Využívám zde především výsledky z výzkumů z let 2003–2005 doplněné sondami z roku 2006, jež byly sbírány formou migračních biografii. V letech 2003–2005 jsem uskutečnil celkem 69 biografických interview

¹ Tento obrat byl také názvem diskusního fóra, jež pořádali představitelé British Council s představiteli českého státu před rozšířením Evropské unie na Pražském hradě 12.–14. září 2002. Reprezentace České republiky zde zástupce jednoho z čelních států Evropské unie přesvědčovala, že občané České republiky se k exodu na západ nechystají [British Council 2002].

² International Organization for Migration – Mezinárodní organizace pro migraci.

³ United Nations High Commissioner for Refugees – Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky.

na středním a východním Slovensku a dalších 40 interview provedli mí kolegové.⁴ Tyto migrační biografie jsou použity jako zdroj informací o migračním potenciálu zkoumaných skupin a jako zdroj informací o významech, které měly nebo mají migrační aktivity pro samotné aktéry. Vedle volného biografického vyprávění byl s respondenty uskutečněn též strukturovaný rozhovor, jehož součástí byla otázka, zda respondent někdy byl v České republice a kde, zda má v České republice nějakého příbuzného a kde, zda do ČR pravidelně jezdí, kdy byl v ČR naposled, zda navštívil ještě nějaké státy, kdy a s kým v těchto státech pobýval a jak se mu tam líbilo. Zajímalo nás též, zda hodlá setrvat na Slovensku, nebo chce odcestovat a kam. Pokud ano, zda to má být natrvalo a jaké zázemí v zemích potenciální migrace má.

V tomto textu nám migrační biografie a strukturované rozhovory pomáhají odpovědět na otázky týkající se zejména:

1. zhodnocení charakteru migračních aktivit Romů ze Slovenska;
2. motivace k migraci;
3. hodnocení situace ve zdrojové a cílové zemi migrace samotnými migranty;
4. úlohy migračních sítí v procesu migrace;
5. vyhodnocení pozitivních a negativních stránek, které migrace pro respondenty měly.

Postkomunistické migrace a střední Evropa

Jak uvádí John Salt, Evropa 90. let 20. století zaznamenala migrační aktivity takového rozsahu, jež jsou ve dvacátém století srovnatelné pouze s migracemi přímo souvisejícími s druhou světovou válkou [Salt 2001: 1]. Migrace, s nimiž se v této době začali pozorovatelé setkávat, otevřely řadu migračních mostů s typy migrací, s nimiž střední i západní Evropa měla doposud málo zkušeností. Právě romské migrace mají některé typologické zvláštnosti.

⁴ Rozhovory jsem uskutečňoval s PhDr. Evou Davidovou, CSc., PhDr. Renatou Weinerovou, CSc., a PhDr. Kateřinou Plochovou v rámci projektu IBS9058101 *Migrace do České republiky, sociální integrace a lokální společnosti v zemích původu – Ukrajinci, obyvatelé Bosny a Hercegoviny a slovenští Romové*. Větší část rozhovorů se odehrála v následujících lokalitách: Spišská Nová Ves, Levoča, Rudňany, Prešov, Jarovnice, Svinia, Humenné, Pavlovce nad Uhom, Trebišov, Bystrany a Košice. Jednalo se o výběr lokalit, mezi nimiž jsou zastoupeny lokality, kde Romové žijí segregovaně od ostatního obyvatelstva, kde jsou segregováni částečně i kde žijí rozptýleni mezi majoritním obyvatelstvem. Doplňkový sběr dat byl uskutečněn v rámci projektu excelentních center Evropské komise *Sustainable Development in a Diverse World* za pomoci Mgr. Jany Grohmannové a Mgr. Terezy Pojarové v České republice a v kanadském Hamiltonu a Torontu (v Kanadě jsou Romové usídlení rozptýlené mezi ostatními obyvateli města). Respondenti byli ve věku 18–65 let a 92 % mělo základní, nebo neukončené základní vzdělání. Za pomoc při výzkumu svým koleginím velice děkuji.

Z hlediska kontextu, ve kterém probíhaly romské migrace, je užitečné si povšimnout, že migrační aktivity spojené s rozpadem komunistického bloku v celoevropském měřítku kulminovaly již v letech 1992–1993 a po té začala migrace klesat. Fassmann a Münz uvádějí, že v letech 1989–1993 opustily své země více než 4 miliony Evropanů [Fassman, Münz 1994]. Dalších 5 milionů pak ztratilo domovy na území dnešní Jugoslávie v důsledku etnických čistek [UN-Ece 1995].

John Salt v souvislosti s migračním chováním vymezuje tři odlišné oblasti: západní Evropu, střední Evropu a východní Evropu [Salt 2001: 1–2]. Tři migrační zóny lokalizují ve svých analýzách i další badatelé, například Claire Wallace, když uvažuje o východoevropských zdrojových zemích migrace, nárazníkové zóně a západní Evropě, kterou pád železné opony v mnohém sjednotil [Wallace et al. 1996; Wallace 2001: 72–83]. V každé z těchto zón zaznamenáváme poněkud odlišné migrační aktivity. Nárazníková zóna vymezená Claire Wallace zanikla vstupem zemí, jež ji tvořily, do Evropské unie, v 90. letech 20. století však bylo opodstatněné s ní kalkulovat.

Pro střední Evropu, která nás bude v této studii nejvíce zajímat, jsou nejtypičtější krátkodobé přeshraniční migrace na malé vzdálenosti, které mají především charakter pracovní migrace nebo souvisí s obchodními aktivitami [Wallace 2001: 45; Okólski 2001: 105–128; Salt 2001: 2]. Jedná se o typ migrací, kterým odborníci na migrace věnují relativně málo pozornosti.

Pokud se do uvedeného migračního schématu pokusíme zasadit migrace Romů ze Slovenska, zjistíme, že migrace, jež začaly vyvolávat mediální pozornost a zajímat odborníky, přišly až na konci 90. let, tedy v době, kdy evropské migrace jako celek byly za svým kulminačním bodem. V jiných evropských státech měly romské migrace odlišný průběh a v některých případech věrněji kopírovaly obecné migrační trendy než tomu na Slovensku.⁵ Týkalo se to například balkánských zemí.

Romské migrace z Balkánu po roce 1989

a) pracovní a podnikatelské aktivity

Od roku 1990 začala probíhat rozsáhlá migrace Romů z Bulharska, Rumunska a ze zemí bývalé Jugoslávie. Romská migrace zde byla součástí širokého multietnického migračního proudu stimulovaného zároveň ekonomickými i politickými důvody.⁶ Část tohoto proudu se chovala jako pracovní migrace, část jako uprchlíci, resp. žadatelé o azyl.

⁵ Obdobně jako ze Slovenska byly oproti dalším evropským státům opožděné též migrace Romů z České republiky a z Maďarska.

⁶ Problematikou nucených migrací se v evropském kontextu zabývá například Dariusz Stola článku „Forced Migrations in Central European History“. Při srovnávání migrační

Z Bulharska v letech 1992–1993 odcházelo podle Eleny Marušiakové, Veselina Popova a Mirelly Dechevy ročně 60–65 tisíc osob, z nichž část volila strategie trvalé, část dočasné migrace. Romové se připojili k oběma variantám. Již od počátku 90. let volili celou řadu destinací. Méně jich směřovalo do USA a Kanady, nejvíce do západní Evropy. Zmínění autoři upozorňují na to, že některé romské rody byly schopny vytvořit již na počátku 90. let efektivní podnikatelské sítě propojující zdrojovou a cílovou zemi a využívající velkého cenového rozdílu zboží, práce a služeb v zemi cílové a zdrojové. Příslušníci těchto sítí využívají možnosti velkorodinného podnikání, kdy část rodiny setrvává v zemi zdrojové a část rodiny v zemi cílové. Cílovou zemi romské rodiny nejprve vnímaly pouze jako místo nákupu a prodeje zboží. Postupné bohatnutí některých z nich však umožnilo v cílových zemích získat adekvátní bydlení a část rodiny do nich trvale přesídlila. Takto se usadily například části rodů kaldaraša v Belgii [Marushiakova, Popov, Decheva 2004: 139].

Je zřetelné, že uvedený postup skýtá možnost uplatnit velké množství strategií, co se pobytového statusu a typu migrace týče. Lze kombinovat migraci řetězovou a kyvadlovou, dlouhodobé i krátkodobé pobyty pro jednotlivé členy rodiny ve zdrojové i cílové zemi podle situace a obchodních rodinných zájmů. Marušiaková s Popovem a Dechevou uvádí, že kaldarašové tuto síť začali rozvíjet ještě před pádem komunismu v 80. letech 20. století. Vedle této velmi úspěšné sítě zmínění autoři identifikovali drobný obchod provozovaný Romy mezi Bulharskem, Tureckem a Jugoslávií, přičemž obchodní aktivity do jednotlivých zemí uskutečňují zejména ty skupiny Romů, které mají v daných zemích kulturní záze-
mí a dohovoří se zde. Do Turecka směřují například tzv. turečtí Romové. Vedle migrace obchodní lze podobně už na začátku 90. let identifikovat migraci pracovní: z Bulharska do Řecka, Itálie, Španělska odcházeli Romové na těžkou manuální práci a Romky jako hospodyně do domácnosti.⁷

Obdobné aktivity však nemusíme zaznamenávat pouze mezi státy, které byly před a za železnou oponou, ale též mezi postkomunistickými zeměmi navzájem. Cerasela Voiculescu nás například seznamuje s pravidelnými pracovními migracemi Romů z rumunské Transylvánie do maďarských vesnic na práci v zemědělství. Na maďarské vesnici Atid demonstruje příklad pravidelné výměny pracovní síly. Příslušníci stále stejných rodin z Rumunska docházejí ke „svým“ zemědělcům do Maďarska, kde vypomáhají bez pracovních smluv a své strategie

situace 19. a 20. století konstatuje velký nárůst násilné migrace ve století dvacátém [Stola 1992: 325]. Současně však uvádí, že zejména u migrací 90. let 20. století je v některých případech velmi obtížné posoudit, zda se jedná o migraci zapříčiněnou politickými nebo ekonomickými důvody a často lze uvažovat o kombinaci obou. Také romské migrace se pohybují v oblasti dobrovolné a násilné migrace a i migrace, které na první pohled působí jako ryze ekonomické, mohou být vynucené diskriminačním chováním neromských obyvatel daného regionu.

⁷ Marušiaková s Popovem a Dechevou hovoří v této souvislosti zejména o aktivitách rudarů.

jen vynuceně modifikují v případě změn zákonů o pobytu cizinců v Maďarsku [Voiculescu 2004]. Do Maďarska jezdí pracovat i neromští obyvatelé Rumunska, zejména příslušníci maďarské menšiny v Rumunsku – to znamená opět scénář kulturních vazeb a schopnosti se dorozumět [Salt 2001: 10].

Z výše uvedených příkladů je patrné, že romské pracovní migrace z balkánských postkomunistických států jsou velmi často součástí širších transnacionálních migračních toků pracovní migrace, na níž se podílejí i další obyvatelé balkánských zemí. Romové v těchto tocích často ani nehráli nejvýznamnější úlohu. Například ze zemí bývalé Jugoslávie, kde má pracovní migrace tradici již z období před rokem 1989, se na ní Romové podíleli výrazně menší částí než neromské obyvatelstvo, a to nejen z hlediska celkových počtů migrantů. Pokud porovnává Dragoljub Acković romskou a neromskou pracovní migraci ze zemí bývalé Jugoslávie do dalších států z hlediska počtu migrujících na 1000 obyvatel dané skupiny, jeví se Romové jako usedlejší obyvatelstvo než neromské obyvatelstvo [Acković 2004].⁸

b) azylová migrace

Vedle pracovní migrace bylo od počátku 90. let pro Romy typické uprchlictví, resp. snaha v ekonomicky vyspělých státech získat azyl. Romští žadatelé o azyl byli od počátku 90. let snáze identifikovatelní a jejich počínání budilo větší pozornost než pracovní, resp. ekonomické migrace.

Na počátku 90. let největší nápor romských žadatelů o azyl zaznamenalo Německo. V roce 1992 zde žádalo o azyl přibližně 130 000 osob z Rumunska a Bulharska, z nichž velká část byli Romové.⁹ Celkový počet žadatelů o azyl v Německu v roce 1992 dosáhl počtu přibližně 440 000 osob, což byl více než čtyřnásobný nárůst oproti roku 1988 (tehdy žádalo v Německu o azyl přibližně 100 000 osob). Analýzy UNHCR uvádějí, že v letech 1990–1993 v Německu žádalo o azyl 87% všech žadatelů o azyl z Balkánu a střední Evropy [UNHCR 2000: 9]. Německá vláda situaci řešila deportací Romů zpět do Rumunska a v roce 1993 změnou legislativy, která Romy z Rumunska a Bulharska mezi žadateli o azyl diskvalifikovala. Současně německá vláda poskytla finanční prostředky, které by umožnily situaci řešit mimo její území. V roce 1992 dala k dispozici Rumunsku 20 milionů dolarů na reintegraci Romů ve zdrojových oblastech. Polsku pak v květnu 1993 Německo poskytlo 76 milionů dolarů, které měly pomoci ke zkvalitnění ostrahy hranice a péče o uprchlíky na území Polska [Barany 1994: 339].

⁸ Celkové údaje o migraci z Jugoslávie může však Acković čerpat pouze z cenzů uskutečněných před jejím rozpadem (cenzus z roku 1981). Současně upozorňuje na rozsáhlé migrace Romů mezi státy bývalé Jugoslávie způsobené válečnými konflikty (zde pracuje s daty z roku 1998).

⁹ Byli ovšem mezi nimi i bulharští Turci i etničtí Rumuni a Bulhaři (někteří se za Romy vydávali).

Migrace z Balkánu směřovaly i do dalších zemí západní Evropy [Guy 2004: 165–168], ale též do střední Evropy. V České republice žádalo o azyl v letech 1990–2006 celkem 12 262 osob z Balkánu, nejvíce z Rumunska (6024) a z Bulharska (5398).¹⁰ Z Rumunska byl počet žadatelů největší za rok již v roce 1990 (1080 osob)¹¹ a v období 1990–1995 žádalo o azyl 2922 rumunských občanů. Někteří z nich byli Romové.¹² V období 1990–2006 získalo v České republice azyl 474 občanů Rumunska, z nichž 440 se stalo azylanty v letech 1990 až 1995 (zdroj dat Ministerstvo vnitra ČR). Jak jsme mohli terénním výzkumem v roce 2005 ověřit, ti, co v České republice získali azyl a setrvali, nebyli Romové.¹³

Romové jako žadatelé o azyl však na počátku 90. let nepřicházeli do západních zemí pouze z Balkánu a nejednalo se pouze o skrytou ekonomickou migraci. Na počátku 90. let zaznamenáváme i eskalaci násilí, jež je namířeno proti Romům. Někdy vlna protiromského násilí s odchodem do zahraničí bezprostředně souvisela. Již v roce 1991 odešlo přibližně 1000 Romů z Polska do Švédska. Byla to reakce na útok davu na Romy v polském městě Mława. Později byla skupina repatriovaná zpět. Pravděpodobně největší takový útok se odehrál v transylvánské vesnici Hadereni v září roku 1993, kde napadlo romskou osadu 750 Rumunů a Maďarů, zabili 4 Romy, zničili 17 romských domů a donutili k útěku 130 osob [Barany 1994: 332].

* * *

Krátký přehled migrací Romů z balkánských zemí, kde žijí ve vysokých koncentracích, naznačuje, že migrační chování Romů a neromského obyvatelstva v těchto zemích vykazuje řadu paralel. V oblasti pracovní migrace se romský i neromský proud překrývají a lokální podmínky určují, který je silnější. Z hlediska azylové migrace se Romové (resp. jejich část) zařadili mezi skupiny, jež se cítily diskriminovány a začali žádat o azyl zejména ve vyspělých státech ihned, jak to jen bylo vzhledem k průchodnosti hranic možné, to znamená již na počátku 90. let 20. století, a sice v takové míře, že například Německo donutili k restriktivním opatřením. Pokud nebudeme uvažovat prostor bývalé Jugoslávie, jejíž vývoj byl specifický vzhledem k válečným událostem, byl největší příliv žadatelů o azyl z Rumunska. Již v roce 1990 žádalo v evropských zemích o azyl 62 194 rumunských občanů, v roce 1991 to bylo 62 228 osob a v roce 1992 116 235 osob. V roce 1992 počet žadatelů o azyl z Rumunska kulminoval. V roce 1993 poklesl počet žadatelů z Rumunska na 87 465 osob a v roce 1994 na 21 639 osob. V dalších letech již nepřekročil hranici 20 tisíc osob (zdroj dat UNHCR). Také počet žadatelů o azyl Bulharska kulminoval v roce 1992.

¹⁰ Vedle Rumunska a Bulharska byla z balkánských zemí zastoupena Jugoslávie, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina a Albánie.

¹¹ Počet žadatelů o azyl z Bulharska kulminoval v roce 1997.

¹² Ověřeno rozhovory v pobytovém středisku v Bělé-Jezové.

¹³ Za Romy se nepovažovali ani oni, ani je jako Romy neidentifikovalo majoritní obyvatelstvo. Většina těchto azylantů žádala o azyl z náboženských důvodů.

Migrace ze Slovenska do České republiky a zpět

a) historický nástin ve světle migračních biografii

Ve srovnání s balkánskými zeměmi dosahuje romská migrace ze Slovenska a z České republiky do západních zemí nejvyšších hodnot mnohem později. Po celá devadesátá léta však probíhala romská migrace mezi Slovenskem a Českou republikou. Jednalo se o migraci, která zde existovala kontinuálně od roku 1945. Petr Víšek uvádí, že česká průmyslová města absorbovala od roku 1945 do roku 1992 přibližně 100 000 nových romských příchozích, kteří nyní v České republice žijí v první až čtvrté generaci a jejich počet se díky vysoké natalitě nejméně zdvojnásobil. Podle jeho údajů se počet Romů roce 1988 na území dnešní České republiky ve srovnání s rokem 1967 zvýšil o 155 % [Víšek 1999: 208].

Přestože migrační přírůstky byly jednoznačně na straně českých zemí, kam přicházeli Romové ze Slovenska, nelze, jak dále ukáží, na základě současných znalostí prohlásit, že by byla tato migrace jednosměrná. Jednalo se sice o rodinnou řetězovou migraci, kdy člen rodiny nebo nukleární rodina nachází cílovou destinaci a postupně se do takto vytvořeného zázemí stěhují další členové rodiny a různě definovaní příbuzní, ale víme jen velmi málo o efektivitě této migrace, resp. o čisté redistribuci. Teprve na základě současného studia migračních aktivit Romů můžeme konstatovat, že si migrační pohyb ze Slovenska do českých zemí lze představit nejen jako přesun osob ze zdrojové oblasti do oblasti cílové, ale současně i jako velmi pestrý souhrn migračních pohybů mezi zdrojovou a cílovou destinací a zpět, kterému stálo v cestě jen velmi málo překážek. Dodnes se diskutuje o tom, do jaké míry se jednalo o migraci dobrovolnou, inovační, kdy rodiny odcházely spontánně za lepšími životními podmínkami, a do jaké míry o migraci násilnou, výsledek organizovaného rozptylu romského obyvatelstva, který jako oficiální vládní doktrína měl za následek rušení venkovských osad a částí sídel s vysokou koncentrací Romů na Slovensku s cílem usídlit Romy mezi majoritní obyvatelstvo [Jurová 1993; Haišman 1999: 137–183].

Řetězový charakter migrace je u rodinného vystěhovalectví častý nejen u Romů, ale i u dalších skupin, včetně evropských vystěhovalců do Ameriky [Castles, Miller 1998: 54–57]. U Romů jsou však vzhledem k vysoké solidaritě uvnitř rozšířených rodin tyto řetězové migrace téměř vždy z hlediska sloučení rodin v cílové zemi neukončené. Díky absenci překážek a silnému protiproudu došlo v případě migrace Romů ze Slovenska do českých zemí k téměř stoprocentnímu příbuzenskému propojení romských rozšířených rodin zejména na východním Slovensku a v České republice a k vytvoření vysokého migračního potenciálu v tom smyslu, že určitá skupina obyvatelstva s migrací jako řešením nejen kalkuluje, ale současně má technické možnosti takové řešení realizovat.¹⁴

¹⁴ Migrační potenciál může mít několik stupňů. Nejobecnějším je vůle migrovat, chtít odejít. Na další úrovni se pohybují ti, kteří mají nejen neurčitý pocit, že by změnili lokaci, ale začnou si shánět informace o cílové destinaci. Na kvalitativně nejvyšší úrovni je tento

Při rozhovorech s uvedenými 109 respondenty byla jen ve 14% zaznamenána osoba, která by nepotvrdila, že je Rom / Romka, a současně si nevzpomněla, že by v České republice neměla žádného příbuzného, a alespoň rámcově nevěděla, kde bydlí. Díky malému množství překážek mezi zdrojovým a cílovým prostorem docházelo a stále dochází nejen k migračnímu pohybu do českých zemí, ale i k množství dlouhodobých či trvalých přesídlení z českých zemí na Slovensko. Do roku 1989 byly překážky cíleně ještě zmenšovány. Stát přímo stimuloval dlouhodobé pobyty v možných cílových destinacích migrantů například vojenskou službou, kdy slovenští Romové byli povoláváni ke službě do západních částí státu, celostátně distribuovaná média masové komunikace vytvářela obyvatelům na obou stranách migračního mostu obdobný kontext i schopnost jazykového porozumění. Při interpretaci dat sebraných pracovníky Společnosti Člověk v tísní při ČT, která byla získána v roce 2003 při rozhovorech s příslušníky romských rodin, jež imigrovaly od druhé poloviny 90. let do roku 2003 do České republiky, jsme zjistili, že v 62% případů neazylové migrace byl v migrujících rodinách ze Slovenska alespoň jeden člověk, který se v Čechách nebo na Moravě narodil, dlouhodobě tu již pobýval nebo zde pracoval [Uherek, Weinerová 2005: 28; IOM 2004].

Migrace z českých zemí zpět na Slovensko mohla mít celou řadu příčin, přičemž zejména v době existence společného československého státu nemusela být chápána jako významný zásah do dosavadního života. Zaznamenali jsme například návrat ovdovělé ženy k rodičům¹⁵ nebo migraci nemocných rodičů za příbuznými. Takový migrační počín nemusí znamenat migraci celé rodiny. Část příbuzných v novém prostředí zůstává.

Relativně časté byly i příklady migrace části rozšířené rodiny do českých zemí a posléze návratu několika nukleárních rodin zpět na Slovensko, zatímco jiné v českých zemích zůstaly. To je i případ šestašedesátiletého muže z Humen-

potenciál u osob, které si již připravují cestu k migraci, například zažádali o pracovní vízum, stírají peníze na cestu apod. [obdobně viz Fassman, Hintermann 1997]. Problémovým bodem je ovšem, vzhledem k těmto vymezením, že za některých podmínek může mít aktér připravenou cestu k migraci a přitom nebýt k migraci rozhodnut. Tato situace může nastat právě u řetězových migrací, kdy je část rodiny ve zdrojovém prostoru a část v prostoru cílovém a kde k rozhodnutí migrovat může dojít ze dne na den, aniž by se toto rozhodnutí dalo předem předvídat, například z důvodu nemoci rodinných příslušníků, rozchodu s partnerem atd. Proto jsem pro účely tohoto textu definici migračního potenciálu poněkud zjednodušil a uvažuji o migračním potenciálu jako připravenosti migraci realizovat, to znamená překonat vzdálenost, usídlit se v cílovém prostoru a mít zde vytvořené zázemí umožňující existenci.

¹⁵ Při interpretaci dat Společnosti Člověk v tísní popisujeme následující příklad: rodina se v době komunismu odstěhovala ze Slovenska za prací do českého průmyslového města, po nějaké době zde muž, živitel rodiny, zemřel. Jeho žena se poté vrátila zpět na Slovensko, aby se zde starala o nemocnou matku. Vzala s sebou syna, zatímco dceru, své sourozence a další příbuzné zanechala v českém průmyslovém městě. Na Slovensku získala spolu se synem slovenské státní občanství. Žena v roce 1999 na Slovensku zemřela a syn jako slovenský státní občan migroval zpět do ČR za příbuznými [Uherek, Weinerová 2005: 28].

Tabulka 1. Evidovaná migrace mezi Slovenskem a Českou republikou 1993–2004

Rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Počet přistěhovalých ze SR do ČR	7 276	4 076	3 845	3 450	3 088	2 887
Počet přistěhovalých do SR z ČR	7 232	3 144	1 497	993	867	777
Bilance skutečného salda migrace ze SR	44	932	2 348	2 457	2 221	2 110

Rok	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Počet přistěhovalých ze SR do ČR	3 235	2 826	3 845	13 326	24 385	15 788
Počet přistěhovalých do SR z ČR	336	413	8 711	14 455	18 282	21 152
Bilance skutečného salda migrace ze SR	2 899	2 413	-5 364	-1 129	6 123	-5 364

Zdroj: [Pavlík, Kučera 2001: 61] a Český statistický úřad.

ného (respondent 18), který se zde narodil v roce 1940, v sedmi letech jeho rodiče migrovali s dalšími příbuznými do Českého Krumlova, následně do Děčína, Ústí nad Labem a nakonec do Českých Budějovic. Zde otec respondenta onemocněl a chtěl zpět za svými bratry a sestrami do svého rodiště, Humenného. Respondent šel s ním, jeho bratrance a sestřenice zůstali a dodnes žijí v Českých Budějovicích. Při zpětné migraci na Slovensko uměl respondent jen česky, teprve v Humenném se naučil slovensky a romsky a již zde zůstal.

Bohaté migrační biografie, kde figuruje řada míst pobytu v českých zemích jsou u slovenských Romů velmi časté. Nejbohatší jsou u osob, které pracovaly v době komunistického státu v armádě. Z uvedených 69 vyprávěčů biografii to byly 4 osoby, a jednou z nich, shodou okolností, syn již zmíněného respondenta z Humenného (respondent 19). V roce 2003, kdy vyprávěl své migrační zážitky, mu bylo 42 let. Narodil se v Humenném, ale díky vojenské službě se dostal do Čech a na vojně zůstal jako voják z povolání. Jeho manželka pocházela také z Humenného. Nebyl schopen ani všechna města, kde sloužil, vyjmenovat. Každopádně bydlel v Přerově, v Praze, v Táboře, v Českých Budějovicích. V roce 1989 se vrátil do Humenného, kde se rozvedl. Jeho manželka s dětmi odešla ke své „fajtě“¹⁶ a odcestovala s její částí do Velké Británie. Muž žije s novou ženou v Humenném. Jeho nová manželka je rodačkou z Humenného (je vedena jako respondentka 20, věk v době výzkumu 32 let), ale v 80. letech bydlela s (nukleární) rodinou v Praze. Byla tam i zaměstnaná. Pracovala ve vysočanské Pragovce. V roce 1989 se ale vrátila do Humenného, neboť se zde při krátkodobém pobytu seznámila se svým

¹⁶ Fajta je slovo převzaté do romštiny z maďarštiny. V maďarštině mimo jiné znamená též druh, rod, příbuznost. Podobně slovo používají i Romové. V daném případě chtěl respondent říci, že odešla ke členům své orientační rodiny: rodičům, sourozencům a dalším pokrevným příbuzným.

budoucím manželem, bývalým vojákem z povolání, a čekala s ním dítě. Její sestra žije dodnes v Praze. Občas se navštěvují.

Migrace Romů ze Slovenska do České republiky budila paradoxně největší pozornost od roku 1993, po rozpadu československého státu, tedy v době, kdy spíše klesala, než stoupala. Důvodem zájmu o tuto migraci bylo, že se stala migrací mezinárodní a dostala se do nového kontextu. Statistická data ukazují, že do roku 2001 počet přistěhovalých do České republiky stále převyšoval počet vystěhovalých na Slovensko. Od roku 2001 toto neplatí. V letech 2001, 2002 a 2004 se více osob vystěhovalo z České republiky na Slovensko než naopak. Od roku 2003 se zvýšily počty osob, které se z jednoho státu do druhého stěhují, jak ukazuje tabulka 1.

b) současné podoby migrace Romů ze Slovenska do České republiky: pracovní migrace

Úvahy na konci 90. let 20. století, že migrace ze Slovenska může prudce narůstat v případě zhoršení situace Romů na Slovensku, dávaly široký prostor k spekulacím. Nepříznivé prognózy se však naplnily jen z menší části. Reprodukoval se velmi často model řetězové migrace, se kterým už měla česká společnost zkušenost. Příbuzenské sítě začaly být navíc využívány jako opěrný bod pro krátkodobou a střednědobou pracovní migraci, aniž by migrující měnili trvalé bydliště.¹⁷

Příbuzní v České republice přitom poskytují romským migrantům ze Slovenska zejména bezplatné ubytování v bytech, kde bydlí sami, možnost se (částečně) v rodině stravovat,¹⁸ migrantovi poskytují společenskou a citovou oporu, méně často jsou schopni zprostředkovat zaměstnání nebo obživu. Například respondentka 3 (žena, v době výzkumu 22 let) má tetu v Brně. Bydlí u ní otec respondentky 3, protože v Brně pracuje jako zedník. Domů, do Levoči, se vrací každý měsíc. Rodina zůstává v Levoči, má zde byt a nechce se nikam stěhovat. Domnívá se, že je v Levoči bezpečněji. Respondentka 3 říká, že tu nejsou skinheadi jako v Brně. Rodina si proto udržuje zázemí na malém slovenském městě a vysílá jednoho člena rodiny na sezónní práci do zahraničí.

Obživný model pracovní migrace jednoho nebo několika členů rodiny na časově omezenou dobu, kdy rodinné sídlo trvale zůstává na jednom místě, se na Slovensku dlouhodobě praktikoval jako tradiční obživná aktivita i mezi usedlým neromským zemědělským obyvatelstvem a v národopisné literatuře se vyskytuje pod pojmy vedlejší zaměstnání nebo sezónní zaměstnání. Mezi vykonavatele těchto sezónních zaměstnání byli zahrnováni pomocníci na stavbách, ale též dřevaři, sekáči, ženci, mlatci, řepaři nebo voraři. Velmi příbuznou kategorií jsou pak shledávána obchůzková nebo vandrovní zaměstnání, kam vedle nejrůzněj-

¹⁷ Krátkodobou pracovní migrací míním výjezdy za prací na týden až jeden měsíc. Střednědobou pracovní migrací na dobu delší než jeden měsíc, ne však delší než jeden rok.

¹⁸ Na stravování v rodině dlouhodobí návštěvníci podle možností přispívají, pokud mají čím.

ších dopravců patřili podomní obchodníci s výrobky z drátu a plechu (dráteníci), galanterie a textilu (pláteníci, hadrníci, podomní obchodníci s krajkami a výšivkami), s lidovými léky (olejkáři, šafraníci) apod. [Melicherčík 1968: 418]. Romové tuto strategii sdílejí prostě proto, že je v daném prostředí efektivní.

V současné době se Romům práce v České republice velmi často vyplatí jen v případě, že se kombinuje s příjmem sociální podpory na Slovensku. Zaměstnavatelé v České republice, kteří velmi často s dělníkem neuzavírají pracovní smlouvu, s příjmem dělníka na Slovensku kalkulují, a mohou tudíž romskému zaměstnanci dát takovou mzdu, za kterou by se občanovi ČR již pracovat nevyplatilo. Respondent 48 (muž, v době výzkumu 33 let) jezdí pracovat do Ostravy. Má tam tetu. Pracuje s řemeslníkem a provádí zednické práce. Řemeslník má živnostenský list a pracuje s ním, nebo ho nechává pracovat samostatně. Inkasuje za něho peníze a dává mu polovinu mzdy. Polovinu si nechává za zprostředkování práce. Mzdu muž chápe jako přilepšení k sociálním dávkám, které pobírá na Slovensku. Podle jeho sdělení jeho rodina sestávající se z manžela, manželky a devíti dětí dostávala v roce 2005 úhrnem (kromě práce v Ostravě) 11 500,- Sk.

Ze Slovenska do České republiky pravidelně migrují nejen Romové, ale i neromské obyvatelstvo. Vytvářejí si pevné a jednorázové pracovní příležitosti ve stavebnictví, v lesním hospodářství i v zemědělství a často dochází i k tomu, že firmy mají relativně přesně zacílený okruh osob, odkud zaměstnance získávají.¹⁹ Diference romského a neromského obyvatelstva z hlediska pracovních migračních strategií v České republice lze pouze odhadovat – v romských biografiích hrají téměř vždy při zprostředkování důležitou úlohu příbuzenské vazby a Romové velmi často hovořili o zaměstnávání nelegálním.

Zaměstnání na trhu práce v České republice mohou Romové ze Slovenska získat nejen díky nižší míře nezaměstnanosti, ale také díky odlišné struktuře nezaměstnaných, než jaká je na Slovensku, kde práci získají jen výjimečně. V roce 1998 se John C. Ham, Jan Švejnár a Katherine Terrell pokusili nezaměstnanost v České republice a na Slovensku porovnat a zjistili, že nezaměstnaní mají v obou státech odlišné demografické, vzdělanostní a kvalifikační charakteristiky a že se oba pracovní trhy liší zejména tím, že ten slovenský není schopen absorbovat nezaměstnanou pracovní sílu v nejnižších vzdělanostních a kvalifikačních kategoriích [Ham, Švejnár, Terrell 1998: 1132, 1134]. Téměř stoprocentní nezaměstnanost Romů na Slovensku [Vašečka, Vašečka 2003: 36] má tedy nejen diskriminační, ale též ekonomické pozadí. Romové přicházejí na slovenský trh práce s takovou nabídkou, která je nejhůře akceptovatelná.

Migrační situace vytvoří i profese, které migrace usnadňují. Jsou to nejrůznější zprostředkovatelé nebo podnikatelé, kteří jsou ze Slovenska, ale zaměřují se na činnost v České republice s pracovníky ze Slovenska. Obdobný podnikatel

¹⁹ Zaměstnávání slovenských pracovních kolektivů na Liberecku popisuje např. Štěpán Bolf ve své práci *Zpráva ze stacionárního výzkumu realizovaného společností Člověk v tísni* z prosince roku 2004 [Bolf 2004].

Tabulka 2. Celková zaměstnanost v ČR vybraných cizineckých skupin a úhrn vydaných povolení k dlouhodobým a trvalým pobytům v roce 2006

Stát	Celková zaměstnanost v ČR	Úhrn vydaných povolení k dlouhodobým a trvalým pobytům
Slovensko	84 016	49 445
Ukrajina	61 195	87 789
Vietnam	22 876	36 832

Zdroj: [Horáková 2006].

například žije v Pavlovcích nad Uhom. Podniká v Praze ve stavebnictví a zaměstnává mladé zájemce z tamní romské komunity. Je tudíž váženým a mocným členem komunity a na práci se u něho hlásí Romové z mnoha místních rodin. Neromští obyvatelé vesnice Romům jejich možnosti zaměstnání v zahraničí v Pavlovcích často i závidí. Firmy tohoto typu jsou pro romské komunity na Slovensku velmi důležité, neboť samostatně se uplatnit na českém pracovním trhu se stává stále obtížnější vzhledem k velké konkurenci neromských pracovníků ze Slovenska i Ukrajiny.

Na migračních biografiích Romů vypovídajících o propojení českého a slovenského prostředí je výrazné, že se sice z počátku jedná o migrace řetězové, ale jak jsme již konstatovali, neukončené, a vzhledem k malé vzdálenosti a nevelkému počtu dalších překážek pro migraci mohou být kontakty mezi jednotlivými částmi rodin v odlišných státech časté a pravidelné. Teze sociologů Imricha a Michala Vašečky, že krátkodobá pracovní migrace Romům nevyhovuje, protože migrují po nukleárních nebo rozšířených rodinách [Vašečka, Vašečka 2003: 38], platí proto pouze do té doby, než se vytvoří migrační most spojující části rodiny ve zdrojovém a cílovém prostoru.

Malý počet překážek, mezi něž patří i vzdálenost, vytváří prostor pro krátkodobé pracovní aktivity a neustálý obousměrný pohyb i při legálním zaměstnávání, ať už se jedná o romskou či neromskou populaci. Srovnáme-li zaměstnanost a úhrn dlouhodobých a trvalých pobytů tří významných pracovních migračních skupin v České republice, nabízí se nám obraz, který ukazuje tabulka 2.

Z tabulky je zřetelné, že v případě Slováků je celková zaměstnanost výrazně vyšší než počet trvalých a dlouhodobých pobytů Slováků (Romů i neromských migrantů) v ČR, zatímco u Ukrajinců a Vietnamců je tomu naopak. Slováci tedy v mnohem větší míře preferují krátkodobé pracovní pobyty. Jistěže, migranti ze Slovenska jsou vzhledem k členství v EU v jiném legislativním postavení než obyvatelé Ukrajiny a Vietnamu, jejich migrační chování je však ovlivněno migračními podmínkami, jež se vytvářejí dlouhodobě. Námitka, že romští pracovní migranti se do tohoto statistického přehledu dostanou v minimálním zastoupení vzhle-

dem k práci načerno a vzhledem k neřešení pobytového statusu je zcela namístě. Lze však předpokládat, že podmínky pro migraci ovlivní jejich migrační chování obdobně jako migrační chování dalších migrantů zaznamenané v tabulce 2.

Vedle pracovní migrace, ať už se zprostředkováním nebo bez něj, lze v České republice zaznamenat romskou migraci ze Slovenska bez jakéhokoli zajištění. Je též ve své podstatě ekonomická a její nárůst reflektovala zpráva IOM, která zjišťovala migrační situaci v období března–srpen 2005. Jednalo se o reakci na reformy sociální politiky na Slovensku na počátku roku 2004, po nichž se zhoršily ekonomické podmínky Romů a vyústily v únoru 2004 v napětí v některých romských osadách a nepokoje, při nichž zasahovaly ozbrojené složky státu. Redukce sociální pomoci dlouhodobě nezaměstnaným romským rodinám měla mimo jiné za následek prodloužení času, po který početné dlouhodobě nezaměstnané romské rodiny nevystačily s pomocí státu, jež je na Slovensku poskytována jednou za měsíc. Romové proto museli rozšířit čas, po který získávají během měsíce prostředky z nejrůznějších příležitostných obživ, mimo jiné i v České republice. Zpráva upozorňuje na pobyt migrujících rodin nejen u příbuzných, ale též na nádražích, opuštěných drážních domcích a dalších objektech. Motivací pro migraci byla nejen výdělečná činnost, ale též například ztráta bydlení na Slovensku. Zpráva IOM zaznamenala v České republice také pobyt slovenských vyhoštěnců z Belgie a také zapojování migrantů ze Slovenska do podnikatelských sítí operujících za hranicí zákona [IOM 2005].

c) azylová migrace ze Slovenska do České republiky

Po rozpadu Československa začala být novým jevem v migraci do České republiky ze Slovenska azylová migrace. První jednotliví žadatelé o azyl ze Slovenska v České republice byli zaznamenáni v roce 1993, tedy v prvním roce existence České republiky a Slovenska jako samostatných států, jednalo se však pouze o dvě žádosti. Poprvé překročil počet žádostí 10 ročně až v roce 1997, tedy již dávno poté, co kulminovaly počty žadatelů o azyl z Rumunska. V tomto roce již žádosti souvisely s novými migračními strategiemi slovenských Romů. V roce 2000 se počet žádostí zvýšil na 723 a nejvyššího nárůstu dosáhl v roce 2003, kdy bylo podáno 1055 žádostí. Záznamy Ministerstva vnitra ČR ukazují, že počet žadatelů o azyl ze Slovenska podstatně nesnížil ani vstup obou států do Evropské unie. Jak uvádí zpráva Ministerstva vnitra o migraci v roce 2005, žadatelé o azyl ze Slovenska v tomto roce uváděli jako nejčastější důvod pro podání žádosti neuspokojivou finanční a bytovou situaci. Počet žadatelů kulminoval v letních měsících a prudce poklesl v říjnu 2005 po zavedení novely azylového zákona, která neumožňuje podání žaloby s odkladným účinkem proti zamítnutí žádosti o azyl z důvodu nepřípustnosti žádosti o azyl v ČR občanem členského státu Evropské unie. Žádost o azyl je nyní zamítnuta tak rychle, že slovenští občané nejsou motivováni tuto žádost podávat. V roce 2006 již bylo žádostí o azyl ze Slovenska podáno jen 15. Celkem žádalo od roku 1993 do října 2006 o azyl v České republice

Tabulka 3. Počet žádostí o azyl občanů Slovenska v České republice

Rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	celkem
Počet žádostí	2	2	4	3	19	6	13	723	389	843	1055	137	711	15	3922

Zdroj: Ministerstvo vnitra ČR.

3922 občanů Slovenska. Podle dat Ministerstva vnitra ČR nebyl azyl udělen ani jednomu z nich. Vývoj počtu žádostí o azyl od roku 1993 do října 2006 ukazuje tabulka 3.

Vzhledem k tomu, že v 90. letech zaznamenáváme žádosti Romů z České republiky o azyl v Kanadě a v západní Evropě, stala se Česká republika současně zdrojovou i cílovou zemí romských žadatelů o azyl.²⁰ Svědčí to o jejím ambivalentním postavení. Pro Romy ze Slovenska byla Česká republika známým prostorem, kde se dokázali pohybovat a komunikovat a zároveň státem, kde si je možné alespoň částečně zlepšit sociální status. V migračních biografiích Romové ze Slovenska velmi často oceňovali podmínky, které Romové v České republice mají. Podobně oceňovali i podmínky žadatelů o azyl, jak dokumentuje následující příklad zaznamenaný v roce 2003.

Žena z Pavlovců nad Uhom ve věku 56 let (respondentka 42) nevystačila s důchodem. Sousedky o ní říkají, že neumí hospodařit – nesnaží se, nic nepěs-

²⁰ Z České republiky začali Romové migrovat přibližně ve stejné době jako ze Slovenska. V signifikantním rozsahu byly žádosti o azyl v zahraničí zaznamenávány od druhé poloviny 90. let 20. století. V roce 1996 odešla relativně nepočtená skupina Romů z České republiky do Kanady (hovořilo se přibližně o stovce Romů). V Kanadě příslušníky této skupinky navštívil štáb pořadu Na vlastní oči televize Nova a natočil s nimi reportáž, ve kterém rodiny demonstrovaly zlepšení životní úrovně a vyzvaly další Romy, aby je následovali. Na přelomu léta a podzimu 1997 se strhla migrační vlna. Od 7. 8. do 8. 10. 1997 odešlo do Kanady přibližně 1500 Romů a jejich proud zastavilo až zavedení vízové povinnosti ze strany kanadské vlády [Uherek 2004]. Přestože kanadská vláda zavedla vízovou povinnost, relativně velké části Romů z České republiky azyl udělila, a tím uznala oprávněnost jejich žádosti. Rick Fawn uvádí, že do konce roku 1998 azyl dostalo 70 % z nich [Fawn 2001: 1205]. Můj dlouholetý přítel Emil, který je nyní již také kanadským občanem tuto otázku komentoval:

„Většina Kanadánů se ... o důvody Romů pro azyl v Kanadě velice zajímala. Vůbec neměli tušení, že v Česku nějakí Romové existují. Proto je překvapovalo, že s námi zacházeli tak, jak jsme jim předkládali. Češi byli dosud známi jako velice vzdělaný národ s vynikajícími sportovci a samozřejmě panem Havlem a jeho sametovou revolucí. Jaké však bylo zjištění úřadů, když česká komunita v Torontě se okamžitě distancovala od českých Romů tvrzením, že nám nepomohou, že nepatříme k českému národu. Tím se vlastně potvrdily naše výpovědi o nesnášenlivosti, která v českém lidu tkvěla po roce 1989“ [srv. Demeter 2006].

tuje, zbytečně moc peněz prokouří, a tak má dluhy. V mládí žila v Čechách, když jí bylo 20 let, bydlela v Mostě, pak v Bílině, kde měla byt, který prodala. Pak se odstěhovala se do Michalovců, kde opět získala byt, ten opět prodala a nyní žije u dcery v domku v Pavlovcích. V minulosti řešila kritické finanční situace prodejem bytu. Nyní už nemá co prodat. Do neřešitelné situace se v Pavlovcích opět dostala v roce 2002, a tak žena odešla do Čech „na azyl“. Připojila se k příbuzným a do přijímacího střediska ve Vyšních Lhotách přišli v počtu pěti rodin, celkem přibližně 40 osob. Měsíční pobyt v uzavřeném přijímacím zařízení, kde se s žadatelí o azyl provádějí pohovory, základní identifikační úkony a lékařské prohlídky, respondentka interpretovala jako rozdělování žadatelů na dobré a špatné. „Ti nejhorší šli do Bělé Jezové, ale my (respondentka myslela svoji nukleární rodinu – pozn. Z. U.) jsme měli krásné umístění v Brně (respondentka měla na mysli tehdejší pobytové středisko v Zastávce u Brna – pozn. Z. U.)“ Respondentka byla velmi spokojená a vyhovovalo jí, že nedostala umístění s celou rozšířenou rodinou. Již při pohovorech ve Vyšních Lhotách prý žádala, aby mohla jít zvlášť: „Někdo něco provede a máš za to zodpovědnost.“ V Zastávce byla 8 měsíců. „Bylo tam čisto jako v nemocnici, po desáté hodině ticho, nikdo nerušil, pořádek, blízko do města.“ Respondentka nadšeně vyprávěla, jak dostala hygienické potřeby a dobré jídlo. Vzhledem k tomu, že „nemá z čeho vyžít,“ předpokládala, že „půjde na azyl“ do České republiky opět. Její manžel ostatně žije v Čechách a pracuje tam „u firmy“.

Z výpovědí respondentů je patrné, že romští žadatelé o azyl ze Slovenska neměli jen ryze ekonomické důvody a potřebu si odpočinout od kritických existenčních podmínek. Zaznamenali jsme mezi nimi pravděpodobně skutečné oběti diskriminace a násilí. O tom, že se mnozí Romové svými žádostmi o azyl pokoušeli řešit opravdu velmi obtížnou situaci na Slovensku, dospěl i Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky, když v roce 1998 vydal směrnici vztahující se k oprávněnosti slovenských Romů žádat o azyl. Směrnice říká: „Ačkoli by zde neměly být prima facie příčiny k udělení azylu, je jasné, že slovenští Romové mohou oprávněně zdůvodňovat své žádosti o azyl diskriminací na etnickém základě. Skutečnost, že důvody pro jejich vycestování ze Slovenské republiky také zahrnují ekonomické příčiny, neznamená, že jejich žádosti o azyl nemají žádnou váhu“ [UNHCR 1998].

Migrace Romů ze Slovenska do západních států

a) základní data

První migrační pokusy Romů ze Slovenska do západní Evropy začínají bezprostředně po pádu železné opony. O neazylové migraci však máme jen kusé informace. Jsme pouze například informováni o výjezdech romských folklórních skupin a hudebníků, kteří již na počátku 90. let získávali v západních státech angažmá. Současně na počátku 90. let přicházejí v západní Evropě od sloven-

ských občanů žádosti o azyl. Již v roce 1990 zažádalo o azyl v západní Evropě 1626 občanů Československa, v roce 1991 to bylo 1927 osob a v roce 1992 3206 osob (zdroj dat UNHCR). Předpokládám, že přibližně jednu třetinu žádostí podávali obyvatelé českých zemí, dvě třetiny obyvatelé Slovenska, neboť po rozdělení státu bylo v roce 1993 podáno občany České republiky 676 žádostí a občany Slovenska 1681 žádostí.²¹ Nejvíce žádostí o azyl z Československa počátku 90. let bylo podáno v Německu.

Ve srovnání s obyvateli ostatních postkomunistických států byli žadatelé o azyl z Československa sice relativně nepočetní,²² ale zato zpočátku velmi úspěšní. V roce 1990 obdrželo azyl plných 20,11 % žadatelů z Československa, z toho 17,28 % z toho důvodu, že splňovali podmínky Ženevské úmluvy z 28. července 1951.²³ Tato situace se v budoucnu již nikdy neopakovala. V roce 1991 byl azyl udělen 1,61 % žadatelů z Československa a 0,52 % žadatelů splňovalo podmínky Ženevské úmluvy. V roce 1992 získalo azyl 1,06 % žadatelů a podmínky Ženevské úmluvy splnilo 0,47 % žadatelů.

Žádosti o azyl z Československa v zemích západní Evropy nebyly na počátku 90. let početné a nevzbudily výraznou mediální ani politickou odezvu. Počet žádostí o azyl sice krátkodobě vzrostl po rozdělení státu, ale od roku 1994 do roku 1996 jejich počet stagnoval a pohyboval se v řádech stovek případů. Výraznou odezvu vzbudily žádosti o azyl až ve třetí třetině 90. let 20. století a byly jednoznačně spojovány s romskými migracemi. Romové při nich byli dobře identifikovatelní, neboť se jako Romové při podávání žádostí deklarovali, navíc se jednalo o jedinou výraznou skupinu žadatelů o azyl ze Slovenska.

Cílovou zemí pro Romy ze Slovenska se po Německu stala Velká Británie a po ní další země: Nizozemí, Belgie, Dánsko, Finsko. Překážky k dosažení zmiňovaných západních zemí byly větší než v případě České republiky. Péče o žadatele o azyl však byla kvalitnější a v takovém rozsahu, že získané kapesné pro žadatele o azyl mohlo skutečně vést ke zlepšení životního statusu žadatele. V roce 1998 podalo v Evropě žádosti o azyl 1661 občanů Slovenska. V červenci 1998 počet žádostí slovenských občanů kulminoval ve Velké Británii [Guy 2004:

²¹ Pro zjednodušení zde nekalkuluji, že část budoucích občanů České republiky měla původně po rozdělení státu slovenské občanství, uvědomuji si ale, že odhad může být značně nepřesný. I později existovaly faktory, které počet žadatelů o azyl mohly zkreslit. Podle dále neověrovaných informací si část Romů z České republiky nechávala vystavit pasy na Slovensku jako slovenští občané s trvalým pobytem v České republice [Čulík 1997].

²² Z Polska například v roce 1990 žádalo o azyl v západních státech Evropy 16 651 osob, z Bulharska 13 020 osob. Relativně málo žádalo osob z Maďarska (914) [UNHCR 2000], ti však již v první polovině 90. let vedle západních států Evropy preferovali Kanadu [Kováts 2002].

²³ Tato úmluva, doplněná Newyorským protokolem z 31. ledna 1967 stanovuje, že uprchlíkem je osoba, která se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy z pronásledování z důvodů rasových, náboženských nebo národnostních nebo kvůli příslušnosti k určité společenské vrstvě nebo zastávání určitých politických názorů.

Tabulka 4. Počet žádostí o azyl podaných občany Slovenska v Evropě v letech 1993–2004

Rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Celkem
Počet žádostí	1681	731	777	620	1019	1661	4949	4495	2766	4156	3057	1855	25 355

Zdroj: UNHCR.

175] a v souvislosti se stoupajícím počtem žádostí zejména v letních měsících zavedla v říjnu 1998 Velká Británie pro Slovensko vízovou povinnost a následně zavedlo vízovou povinnost Irsko. V roce 1999 stoupl počet slovenských žadatelů o azyl v evropských zemích na 4949. Slovenští občané v tomto roce směřovali zejména do severní Evropy a států Beneluxu. Ve Finsku jen během června roku 1999 bylo podáno slovenskými občany více než 1500 žádostí o azyl. V červenci 1999 Finsko a po něm i Norsko zavedly pro občany Slovenska vízovou povinnost, následovalo Dánsko (představitelé některých států, například Finové nebo Belgičané, několikrát vízovou povinnost zrušili a opět zavedli) [Weinerová 2004]. Počet žádostí Romů o azyl v evropských zemích ukazuje tabulka 4.

Azylová migrace Romů ze Slovenska měla několik charakteristických rysů. V první řadě byla sezónní tzn. podstatně vyšší v létě než v zimě. Dále co do velikosti kolísala se změnami hospodářské situace Romů ve zdrojové zemi, ale zejména s velikostí překážek pro setrvání v zemích cílových. Výběr cílové země nebyl náhodný. Cílovou destinací byly země bohatší a s lepší sociální péčí, než jakou poskytuje Slovensko. Pro romskou azylovou migraci platilo, že cílová destinace se může rychle a spontánně změnit se změnou migračních podmínek.

Uvedené pravidlo migrace Romů ze Slovenska začalo být zřetelné i cílovým zemím migrace. Jejich představitelé na jedné straně uznávali, že životní podmínky Romů ve střední Evropě nejsou příznivé, že se zde Romové setkávají s ekonomickou nouzí a s diskriminací [ECRI 2004; Bitušíková 2001: 46–47], ale současně, až na výjimky, vlády evropských států neuznaly důvody žádostí o udělení azylu u Romů za oprávněné. Vedle zvyšování překážek tyto země začaly snižovat svoji vlastní atraktivitu vůči migrujícím skupinám. Příkladem může být Velká Británie, která snížila sociální podporu žadatelům o azyl z částky 200 GBP na týden pro rodinu v hotovosti na výplatu poukázek k odběru vybraného zboží v hodnotě 60 GBP za týden [Project on Ethnic Relations 2000: 5].

Romové brzy zjistili, že jejich pobyt v cílových zemích bude pravděpodobně časově striktně omezen a skončí ztrátou statusu žadatele o azyl. Proto byly kulturní blízkost a možnosti dlouhodobé integrace do nového prostředí kalkulovány minimálně. Vzhledem k silné rodinné soudržnosti se však objevovaly prvky řetězové migrace. Rodiny za sebou „na azyl“ putovaly a měly tendenci v zahra-

ničí vytvářet příbuzenské sítě. Poměrně rychle se Romové naučili hledat výhodné migrační destinace a informovat se o nich a rychle jich využít. Proto jejich migrace svou masovostí někdy budila zdání, jako by byla někým sofistikovaně organizována. Spíše než o organizovanosti v rámci specializovaných mocensko-politických struktur však rychlá reakce a masovost azylových migrací svědčí o funkčnosti romských lokálních a příbuzenských sítí, o rychlém rozhodování na úrovni rodiny a o spontánní snaze zlepšit si vlastní životní podmínky.²⁴

Na novou migrační situaci se na konci 20. století pokusily reagovat představitelé Slovenska i cílových zemí migrace. Vzájemná diskuse se klonila k rezultátu, že řešení je nutné hledat především ve zdrojové zemi, byť za asistence zemí cílových. Zdrojová a cílové země se několikrát staly úzce kooperujícími partnery, jak v zavádění rozvojových programů pro Romy, tak ve vytváření překážek migraci a podporování asistence při návratech Romů do zemí původu. V roce 1999 byla zahájena spolupráce při deportacích Romů žádajících o azyl mezi Belgií a Slovenskem [Project on Ethnic Relations 2000]. Postup belgické policie při deportacích byl slovenskými Romy ostře kritizován. Jeho neadekvátnost potvrdil i Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku [Kotvanová, Szép 2002: 58]. O tom, jak migrace prožívali samotní aktéři, hovoří migrační biografie.

b) migrace ze Slovenska do západních států ve světle terénních šetření v romských sídlech

Migrační biografie jsou zpravidla koncipovány tak, že v nich vyprávějíci propojuje minulost s přítomností a zrcadlí se v nich určité vyhlídky nebo aspirace do budoucna [Breckner 2000]. V případě romských migračních biografí tato časovost není výrazná. Dozvídáme se v nich informace o prostorové lokaci jednotlivých příbuzných, případně o jejich stávající situaci, budoucí aspirace však zůstávaly nespécifikovány. Prostorová lokace jednotlivých členů rodiny zde nese významy životních šancí a někdy je i signálem, že rodina byla schopna dosáhnout určitého úspěchu.

Na počátku 21. století bylo na Slovensku možné provádět i určitou hierarchizaci romských sídlišť podle toho, odkud se kam migrovalo. V nejhudších osadách se migrovalo málo, a pokud se migrovalo, tak především do České republiky. Některé romské komunity však vsadily na široké spektrum možností a zpravidla si obyvatelé v těchto romských usídleních byli schopni alespoň částečně zvýšit životní úroveň tím, že ze sociálních dávek získaných v zahraničí ušetřili prostředky na zlepšení životního stylu na Slovensku nebo získali bydlení a zaměstnání v zahraničí na takové úrovni, aby zde mohli setrvat i po zamítnutí žádosti o azyl.

²⁴ Pokud hovoříme o masovosti romské azylové migrace ze Slovenska, je však třeba mít na zřeteli, že celkový počet Romů ze Slovenska žádajících v jednom roce v zahraničí o azyl jen výjimečně překročil 2% odhadovaného celkového počtu Romů na Slovensku.

Například v Pavlovcích nad Uhom jsme zaznamenali řadu rodin, které žádaly o azyl v Nizozemí, Belgii, Velké Británii a ve Finsku. Zejména Finsko bylo hodnoceno vzhledem k životním podmínkám a možnostem vysoko. Respondenti ukazovali své fotografie i fotografie svých blízkých a předháněli se v odhadování délky pobytu v jednotlivých zemích. Zatímco pobyt v uprchlických zařízeních České republiky byl považován spíše za oddálení řešení problémů, odpočinek, prostor k nabrání nových sil a zkušenost v hygienickém, tichém prostředí, pobyt ve Finsku znamenal společenský úspěch rodiny. Respondent 37, věk 25 let, vyprávěl, že byl ve Finsku před třemi lety. Byl tam s celou rodinou a jeho příbuzných tam bylo tolik, že mohli sestavit fotbalovou jedenáctku (ukazuje fotografie). Po návratu začal podnikat a prodává a kupuje automobily a současně dělá řidiče hudební skupině, která jezdí koncertovat do České republiky. Z vyprávění o pobytech v azylu bylo patrné, že se sice jednalo z větší části o ekonomickou aktivitu, ale současně o otázku poznání, prestiže, společenské satisfakce. Romové velmi často uváděli, že se s nimi slušně jednalo, že si zde byli schopni přivydělat, že zde jejich děti chodily do školy a podobně.

Zkušenosti ovšem měly individuální zabarvení. Respondentka 38 (věk 32 let) například kritizovala poměry v Nizozemí.²⁵ Před dvěma roky tam prý byla dva měsíce a vrátila se zpět. Její dcera trpí osteoporózou a zlomila si tam nohu a dvě hodiny čekali, než pro ni přijela sanitka. Pět dní tam strávili v „base“, dostávali jídlo jednou denně a ještě nebylo dobré. „Chovali se k nám jak gestapáci.“ Před třemi lety naopak byli ve Finsku a dostávali měsíční sociální podporu, která prý byla v přepočtu 35 tisíc Sk. Byli tam 8 měsíců a zpátky letěli letadlem přes Vídeň. Respondentka 39 naopak vyprávěla o Švýcarsku. Koupila pro celou rodinu letenky Košice – Praha – Zurich. Domnívala se, že slovenská vláda „dala avízo,“ že tam jedou žádat o azyl. Policie jim ani neumožnila vstoupit na švýcarskou půdu a poslala je zpět. Cesta do Švýcarska ji stála 60 tisíc Sk, ale při rozhovoru se této migrační zkušenosti už jen smála.

Romská migrace ze Slovenska do západní Evropy umožnila vytvořit vedle zmíněných zprostředkovatelů i další profese. Respondent 47 (věk 34 let) je na první pohled bohatý muž. Má v chudé romské čtvrti v Trebišově dobře zařízený byt a nový automobil Škoda Fabia. Začínal v osadě podnikat jako prodejce smíšeného zboží a prodejem na dluh rychle získal kapitál k dalšímu podnikání. Přestal prodávat potraviny, zakoupil automobil a vozí klienty do Belgie a zpět. Původně jezdili pro sociální dávky, nyní i podnikat. Podle jeho slov si účtoval za jednu cestu od jednoho klienta 5 tisíc slovenských korun a získal tudíž 20 tisíc Sk za jednu cestu (přesně vyčísluje, kolik činí po odečtení nákladů čistý zisk). Navíc nakupuje v belgických bazarech a prodává drobné věci na Slovensku. Příležitostně podniká i v jiných oborech.

Většina respondentů neuvážovala o tom, že by se v západních zemích trvale usadila, přestože tam mají bydlení. Respondent 21 například bydlel v Belgii

²⁵ Příběh vyprávěla v roce 2004.

a před vstupem Slovenska do Evropské unie zde bral podporu. Každé 3 měsíce se však vracel do Humenného, kde si v romské čtvrti stavěl dům. Vždy za úspory koupil materiál a v roce 2006 byl již dům téměř hotov. Ne vždy je však návrat snadný. Část rodiny respondenta 19 žije již 8 let v Anglii. Plánují návrat, chtějí si koupit byt, nikoli v romské čtvrti, ale na sídlišti, a podnikat. Jejich děti jim to však rozmlouvají. Syn se v Anglii vyučil kuchařem, dcera chodí do školy, mají zde kamarády. Dcera zde má též vážnou známost, Roma ze Slovenska, takže váhají, zda odejít.

Existují i skupiny migrantů ze Slovenska do západní Evropy, které programově odmítají návrat na Slovensko a v zahraničí si vytvářejí podmínky pro stabilní setrvání. Profil romského imigranta z belgického Gentu, který má výhrady vůči společenskému klimatu na Slovensku a podmiňuje svůj návrat výraznými společenskopolitickými změnami zachytila Alexandra Bitušíková. Ve své studii o gentských Romech také uvádí, že zejména v prvních migračních vlnách slovenských Romů do západní Evropy byla řada osob, které vyvinuly značné úsilí, aby se integrovaly do tolerantnější společnosti západních států, včetně kvalitního zvládnutí jazyka. V cílových zemích našli novou životní perspektivu [Bitušíková 2001].

Po vstupu Slovenska do EU bylo ve většině členských států EU řízení o udělení azylu pro Romy ze Slovenska zastaveno. Přes to se jich zpět na Slovensko mnoho nevrátilo, ale prodlužuje dočasný pobyt v zahraničí.²⁶ Romové zde žijí v ubytovnách, přivydělávají si příležitostnou práci, ale část z nich si zde již po dlouhodobém pobytu byla schopna zabezpečit odpovídající bydlení, případně stabilní zaměstnání. Například v Pavlovcích nad Uhom místní Romové odhadovali, že přibližně 40 % obyvatel romské čtvrti přebývá v zahraničí. Rodiny si ponechávají své beztak neprodejně domy, mají zatlučeny dveře a okna prkny. Někteří prodali nábytek, a hradili tak cestu do zahraničí. Do domů jezdí s dětmi na prázdniny. Vyčkávají, až se situace na Slovensku zlepší, to znamená zkvalitnit systém sociální podpory nebo vytvoří pracovní příležitosti. Pak by se vrátili.

Respondentky 59 (věk 47 let) jsme se zeptali, zda odjezdy někdo organizuje. Odpověděla, že nikoli, „to si jenom vymýšlí v televizi. Žádný vajda na Slovensku není. Každý se jen bije za svou rodinu. Mladí se snaží, ale když nemají možnost, tak jim nezbyde než žít postaru.“ Chtěla tím říci, že informace o migračních destinacích a znalost o tom, jak a kam vycestovat, se šíří spontánně, v rámci rodin a sousedských kontaktů. Samozřejmě, že však existují i relativně dobře organizované aktivity, ale týkají se spíše náboru na práci.²⁷

²⁶ Současné možnosti v oblasti azylu pro příslušníky nově přistoupivších zemí do EU jsou například popsány v materiálu [Refugee Council 2004].

²⁷ Romská azylová migrace by se pravděpodobně před vstupem Slovenska do Evropské unie organizovat dala. Několikrát se nám při výzkumech na Slovensku stalo, že za námi začali chodit místní Romové, že když jsme z České republiky, zda náhodou „nebereme na azyl“, že by šli. Nikdy jsme ale nezaznamenali, že by se takovou činností někdo ve větším rozsahu zabýval. Samozřejmě, věřitelé své dlužníky stimulovali, aby někam jeli opatřit

V obci Bystrany měli v roce 2004 Romové starostu i romské obecní zastupitelstvo. Ještě před vstupem do Evropské unie dva muži z Bystran sehnali práci v továrně na zpracování ryb nedaleko Londýna. Nyní jich tam pracuje z Bystran přibližně 50. Na obecním úřadě v Bystranech pomáhali alespoň některým místním Romům vyřídit pasy a další náležitosti a na práci v továrně se Romové střídají. Z Michalovců odjíždějí do Londýna čtyři autobusy týdně za jízdenku v ceně 3 600,- Sk (v roce 2006 zpáteční otevřená jízdenka z Košic do Londýna stála 4990,- Sk). Romové přijíždějí na místo a ubytují se u příbuzných. Práci vyjednávají přes rodinu nebo jiné romské pracovníky, kteří už v Británii delší dobu pobývají a umí trochu anglicky. Za první výplatu si pracovní migranti pronajímají byt nebo jinou formu ubytování. Vedle podniku na zpracování ryb mohou získat i další práci. Plní šampóny v chemické továrně, třídí brambory, porcují kuřata v mrazárnách.

Respondentka 60 (věk 29 let) těsně po mé návštěvě odjížděla „balit párky“ do Velké Británie. Byla v Británii již 2 roky „na azylu“, žila v Londýně, umí anglicky, má bratrance v Manchesteru. Předpokládá plat 340 GBP týdně. Bude-li mít práci, dostane půjčku na byt, pokud složí depozit 320 GBP. Přibližně stejná suma je pak, podle jejího sdělení, měsíční splátka.

Vzhledem k tomu, že mezi Romy na Slovensku je téměř stoprocentní nezaměstnanost, je pro ně možnost práce v zahraničí obrovským přínosem. Zároveň se tím vracejí k hodnotám a způsobu uvažování běžného obyvatele státu, který společnosti přispívá a současně je odměňován. Romové však možnost práce v zahraničí nechápou pouze jako otázku příjmu, ale jako společenskou satisfakci. Je pro ně potvrzením vlastní hodnoty a je tradována jako potvrzení romského umu, stejně jako jsou tímto potvrzením vyprávění o zaniklých romských řemeslech, ať už to s nimi bylo jakkoli. Při rozhovorech Romové zdůrazňovali, že práci obdobného typu by jim na Slovensku nikdo nedal.

Závěr

V článku se zabývám otázkou romské migrace v širším evropském kontextu a posléze se soustřeďuji na problematiku migračních biografii Romů ze Slovenska. V textu ukazuji, že migrační aktivity jako formu řešení nepříznivé situace zaznamenáváme u Romů v různé podobě ve všech postkomunistických státech. Popisované romské migrace chápou jako součást migrací z Východu na Západ po pádu železné opony. Zároveň však ozřejmují, že migrace Romů probíhají i mezi jednotlivými postkomunistickými státy. V postkomunistickém světě je dobře identifikovatelná a dlouhodobá romská migrace z Rumunska do Maďarska a ze Slovenska do České republiky. Obě tyto migrace mají svou kontinuitu s migračními aktivitami Romů ještě před rokem 1989. Postkomunistické migrace jsou, kromě jiného,

peníze a mohli platit dluhy, pracovní aktivity v zahraničí se plánovaly v rámci rodin, vše však spíše v malém měřítku.

typické tím, že mají současně rozměr azylové a ekonomické (resp. pracovní) migrace, přičemž motivace k azylové a ekonomické migraci se částečně překrývá.

Z textu vyplývá, že romské migrace dosáhly největší intenzity tam, kde situace byla pro Romy nejkritičtější, především v balkánských zemích. V těchto zemích se také staly součástí širšího proudu zahraniční migrace z Východu na Západ, na němž participovaly i další složky obyvatelstva. Balkánské azylové i neazylové migrace začaly bezprostředně po pádu železné opony a kulminovaly mnohem dříve než migrace ze střední Evropy. Statistiky migrujících naznačují, že většina migrantů z Rumunska a Bulharska se pokoušela uniknout z podmínek, které se vytvářely kontinuálně řadu let před pádem železné opony.

Migrace Romů z Balkánu byly rozsahem větší než ze střední Evropy. I zde probíhala azylová i neazylová migrace a je charakteristické, že i na azylové migraci se podílelo širší spektrum obyvatelstva než pouze Romové. Na romských migracích je dobře patrná tendence pro vytváření transnacionálních migračních sítí s použitím rodinných vazeb. Pro romské migrace je to typické. Na základě prezentovaných výzkumů lze vyslovit předpoklad, že transnacionální migrační vazby zde vytvářejí zejména silné a životaschopné „elitní“ rody, které si v minulosti zachovávaly endogamii a silnou skupinovou identitu [Marušiaková, Popov 2001: 38]. Rodové vazby a rodovou solidaritu umí příslušníci těchto rodů zúročit i při přeshraničních ekonomických aktivitách. Transnacionalismus, jenž lze identifikovat na pohybu osob, informací i zboží [Vertovec 1999], se v případě romských migrací projevuje ve všech jmenovaných oblastech.

Migraci ze Slovenska uvádím na příkladech z řady různorodých lokalit. Na příkladech je dobře patrné, že pro Slovensko stále platí teze slovenského sociologa Imricha Vašečky, že kolektivní strategie Romů se diferencují především lokálně [Vašečka 2003: 471–472], a že tudíž každá lokalita se vyrovnává s možnostmi migrovat poněkud odlišným způsobem. Lokální strategie působí v kombinaci se strategiemi rodinnými a jsou specifickými reakcemi na hospodářskou situaci a poruchy soužití mezi Romy a majoritním obyvatelstvem. Vytváření lokálně-příbuzenských migračních vzorců je pro romskou migraci ze Slovenska typické. Působí zde okolnost, že příbuzenské skupiny v jednotlivých lokalitách často vědomě nekooperují nebo nejsou dostatečně informačně provázány.

Na Slovensku se částečně překrývá romská a neromská pracovní migrace, azylová migrace byla, alespoň podle dosavadních znalostí, od druhé poloviny 90. let 20. století naopak romským specifíkem. Podobně tomu bylo v České republice a v Maďarsku. Pro romskou pracovní migraci do zahraničí je typická práce bez pracovních smluv, využívání příbuzenských sítí v cílových zemích migrace a velmi nízké mzdy, při jejichž sjednávání se předpokládá, že pracovník pobírá a bude i nadále pobírat sociální podporu.

Azylové migrace Romů ze Slovenska měly svůj ekonomický rozměr, jednalo se o migrace inovační, jejichž cílem bylo zlepšit ekonomické postavení romských rodin, často však hraničily s tak zvanými „survival migrations“, které byly životně nezbytné pro přežití jednotlivců a skupin, včetně úniku před diskrimi-

nací a násilím. Výzkum prokázal jejich sezónnost, kolísavost, masovost a výběr cílových destinací na základě informací o rozsahu a kvalitě sociální péče poskytované při vyřizování žádostí o azyl v kombinaci s velikostí překážek, jež migrující byli nuceni překonávat. Při hodnocení pobytu v jednotlivých zemích Romové oceňovali nejen výši finančního příspěvku, ale také jednání úředníků, kvalitu ubytování, společenské klima v zemi. Romové ze Slovenska nevybírali cílové destinace při hledání azylu z hlediska kulturní a jazykové blízkosti a často neodjížděli ani s představou trvalého přesídlení do cílových zemí migrace. Přesto si v těchto zemích často vybuďovali určité zázemí, včetně schopnosti se dorozumět a získat zaměstnání a vytvořili si předpoklady zde zůstat na trvalo. Azylové migrace Romů ze Slovenska byly v kontextu postkomunistických migrací opožděné. Jejich načasování naznačuje, že se Romové pokoušeli uniknout podmínkám, jež se vytvořily až po pádu železné opony a nebo podmínkám, které předpokládali, že se změnou sociálního uspořádání po roce 1989 vyřeší.

Azylová migrace Romů se vstupem Slovenska do Evropské přetransformovala na ekonomickou migraci, přestože formy pracovní činnosti nejsou velmi často legalizovány nebo jsou nestandardní. Diskriminace a rasově motivované násilí však může být motivací této ekonomické migrace stejně jako působení klientského systému a tlak romských věřitelů, úžerníků, kterým jsme se v tomto textu nevěnovali, ale jejichž aktivity jsou podrobně popsány například v *Závěrečné zprávě k projektu Zajištění monitoringu migračních tendencí v romských osadách východního Slovenska z roku 2004*.

Mezinárodním migracím ze Slovenska předcházela migrace Romů na území bývalého Československa, kterou lze po roce 1992 též zahrnout mezi mezinárodní migrace. Jejím důsledkem jsou příbuzenské vazby mezi romskými obyvateli v České republice a na Slovensku, které jsou takového rozsahu, že se na úrovni rozšířené rodiny dotýkají převážně většiny Romů na Slovensku. Původně se jednalo o řetězovou migraci, jež je neukončená, a díky tomu nabývají migrační mosty současně charakter spojnic příbuzenské sítě. Příbuzenské sítě se pak mohou využívat například ke krátkodobé pracovní migraci.

Podobné vazby se vytvořily nebo postupně vytvářejí ze Slovenska do jednotlivých zemí západní Evropy. Základ k nim položili zejména žadatelé o azyl od roku 1990 do roku 2004. Zatímco migrace ze Slovenska do českých zemí měla díky cílené politice rozptylu zdánlivě trvalý charakter, v případě vytváření vazeb západní Evropy a Slovenska má ve větší míře zdánlivě dočasný (někdy sezónní) charakter. Jedná se zejména o migraci pracovní, při níž hrají roli příbuzenské kontakty a lokální sítě ve zdrojové a cílové zemi. Využití příbuzenských sítí při vytváření transnacionálních vazeb je charakteristické právě pro Romy, na rozdíl od neromské pracovní migrace, která používá jiné formy institucionalizace (zprostředkovatelské kanceláře, inzerce atd.). Text ukazuje, že se jedná zejména o sítě působící v zemi původu a o sítě v cílových destinacích, méně působí sítě zajišťující transfer osob. Západní Evropa je dobře dosažitelná. Pro tyto sítě platí celá řada pouček používaných v teorii migračních sítí [např. Light et al. 1989]. V textu je

naznačeno, že důvodem k migraci může být už samotná existence této sítě, neboť je současně sítí příbuzenskou. To je i jedním z důvodů, proč nelze měřit migrační potenciál Romů stejnými kritérii jako jiných migračních skupin.

Pobytem v zahraničí se vazby Romů ze Slovenska na zemi původu oslabují jen zvolna. Romové mají na Slovensku pevné příbuzenské zázemí a jejich aspirace směřují především tam. Staví si zde domy, plánují investice nebo zde zachovávají stávající možnosti ubytování a vyčkávají, až se zlepší nyní nepříznivá sociální a ekonomická situace.

Původně byla migrace ze Slovenska do západní Evropy identifikována jako migrace romských středních tříd [Vašečka, Vašečka 2003]. Nyní se spektrum migračních aktivit rozšiřuje i ve směru k chudším romským vrstvám, neboť nově vytvořené romské sociální sítě v cílových zemích umožňují migrovat i sociálně slabším skupinám (příbuzenské vazby překračují hranice sociálních vrstev). Autobusová jízdenka do cílových destinací v západní Evropě není tak nákladná a cesta trvá jen několik hodin. Proto na obou koncích pomyslného migračního mostu lze denně sledovat loučící se a ještě z okének odjíždějících autobusů mávající příslušníky romských rodin.

ZDENĚK UHEREK je ředitelem Etnologického ústavu Akademie věd České republiky, v.v.i., zabývá se tematikou etnických procesů, migrací, integrace cizinců a etnologií města. Vedle výzkumů romských migrací popsal transfery českých komunit z Ukrajiny a z Kazachstánu, migrační situaci na Zakarpatské Ukrajině, uskutečnil řadu výzkumů na Balkáně, zejména v Bosně a Hercegovině. Je předsedou Národního komitétu antropologických a etnologických věd. Externě přednáší na Filozofické fakultě UK v Praze, na Fakultě humanitních studií Univerzity v Pardubicích a na Filozofické fakultě ZČU v Plzni.

Literatura

- Acković, D. 2004. „Migration by Roma from former Yugoslavia.“ Pp. 143–155 in W. Guy, Z. Uherek, R. Weinerová (eds.). *Roma Migration in Europe: Case studies*. Münster: LIT Verlag.
- Barany, Z. 1994. „Living on the Edge: The East European Roma in Postcommunist Politics and Societies.“ *Slavic Review* 53 (2): 321–344.
- Bitušíková, A. 2001. „Rómovia v emigrácii: ekonomický turizmus alebo nová šanca?“ *Etnologické rozpravy* 8 (2): 71–77.
- Bolf, Š. 2004. *Zpráva ze stacionárního výzkumu realizovaného společností Člověk v tísni – spol. při ČT ve vybraných lokalitách zohledňující situaci Romů vzhledem k proběhlé nebo probíhající migraci z území Slovenska; zahrnující analýzu současných integračních opatření veřejné správy vůči obyvatelům vybraných sociálně vyloučených lokalit a identifikaci potřeb a možností otevření pracovního trhu pro současné a potenciální slovenské migranty ze sociálně znevýhodněných lokalit etnického charakteru.* [on-line] Praha: Společnost Člověk v tísni, o.p.s. [cit. 3. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/dokumenty/migrace/2003/prilohy/usti.pdf>>.

- Breckner, R. 2000. „Processes of Reconstructing Migration Biographies: The Experience of ‚Return‘ from the West to the East of Europe after 1989.“ Pp. 91–106 in B. Agozino (ed.). *Theoretical and Methodological Issues in Migration Research*. Aldershot: Ashgate.
- British Council. 2002. *Migration in an Enlarged Europe*. Praha: British Council, Ústav mezinárodních vztahů.
- Castles, S., M. J. Miller. 1998. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Second Edition. Houndmills, London: Macmillan Press LTD.
- Čulík, J. 1997. „Romové, Bratinka a česká vláda.“ *Britské listy* [on-line] 10. listopadu [cit. 2. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.blisty.cz/files/isarc/9711/19971110h.html#07>>.
- Demeter E. 2006. *Will There Be Another Day?* Praha, West Conshohocken: Institute of Ethnology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, Infinity Publishing.
- ECRI. 2004. *Európska komisia proti rasizmu a intoleranci. Tretia správa o Slovensku prijatá 27. júna 2003*. Strasburg: Council of Europe.
- Fassmann, H., C. Hintermann. 1997. „Migrationspotenzial Ostmitteleuropa.“ *SR-Forschungsbericht* 15. Wien: Institut für Stadt und Regionalforschung.
- Fassmann, H., R. Münz. 1994. „European East – West Migration 1945–1992.“ *International Migrational Review* 28 (3): 520–538.
- Fawn, R. 2001. „Czech Attitudes towards the Roma: Expecting More of Havel’s Country?“ *Euro-Asia Studies* 53 (8): 1193–1219.
- Guy, W. 2004. „Asylum in Perspective: Roma Migration to the UK.“ Pp. 165–210 in W. Guy, Z. Uhrek, R. Weinerová (eds.). *Roma Migration in Europe: Case studies*. Münster: LIT Verlag.
- Haišman, T. 1999. „Romové v Československu v letech 1945–1967. Vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady.“ Pp. 137–183 in *Romové v České republice*. Praha: Socioklub.
- Ham, J. C., J. Svejnar, K. Terrell. 1998. „Unemployment and the Social Safety Net during Transitions to a Market Economy: Evidence from the Czech and Slovak Republics.“ *The American Economic Review* 88 (5): 1117–1142.
- Horáková, M. 2006. *Mezinárodní pracovní migrace v ČR*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- IOM. 2004. *Závěrečná zpráva k projektu č.j. OAM – 175 – 46/2004 „o zajištění monitoringu romských lokalit na Slovensku vzhledem k probíhající nebo potencionální migraci na území České republiky v období po vstupu do Evropské unie (1. 5. 2004) a podání souhrnné zprávy o stavu těchto lokalit zohledňující dosavadní integrační praxe.“* Praha: International Organisation for Migration.
- IOM. 2005. „Zajištění monitoringu sociálně vyloučených romských lokalit v České republice vzhledem k probíhajícím nebo potencionálním migračním trendům ze Slovenska v období po vstupu do Evropské unie a podání souhrnné správy o stavu těchto lokalit zohledňující dosavadní integrační praxe (březen–srpen 2005)“ [on-line]. Závěrečná zpráva. Praha: International Organisation for Migration [3. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/dokument/migrace/zprava03.pdf>>.
- Jurová, A. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Goldpress.
- Kotvanová, A., A. Szép. 2002. „Migrácia Rómov v médiách.“ Pp. 57–72 in A. Kotvanová, A. Szép (eds.). *Migrácia a Rómovia. Historické, sociálne a politické súvislosti*. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií.
- Kováts, A. 2002. „Migration Among the Roma Population.“ Pp. 12–33 in A. Kováts (ed.). *Roma Migration*. Budapest: Hungarian Academy of Sciences, Institute of Minority Research.
- Light, I., P. Bhachu, S. Karageorgis. 1989. „Migration Networks and Immigrant Entrepreneurship.“ [on-line] Paper 1. in *California Immigrants in World Perspective:*

- The Conference Papers*. Volume 5 [cit. 3. 8. 2007]. Los Angeles: Institute for Social Research, University of California. Dostupné z: <<http://repositories.cdlib.org/issr/volume5/1>>.
- Marushiakova, E., V. Popov, M. Decheva. 2004. „The Gypsies in Bulgaria and their Migrations.“ Pp. 135–142 in W. Guy, Z. Uherek, R. Weinerová (eds.). *Roma Migration in Europe: Case studies*. Münster: LIT Verlag.
- Marušiaková, E., V. Popov 2001. „Súčasná situácia cigánské menšiny v Bulharsku.“ *Etnologické rozpravy* 8 (2): 56–70.
- Melicherčík et al. 1968. *Československá vlastivěda III. Lidová kultura*. Praha: Orbis.
- Okólski, M. 2001. „Incomplete Migration: a New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants.“ Pp. 105–128 in C. Wallace, D. Stola (eds.). *Patterns of Migration in Central Europe*. Houndmills: Palgrave.
- Pavlík, Z., M. Kučera (eds.). 2001. *Populační vývoj České republiky 2000*. Praha: Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta UK.
- Project on Ethnic Relations. 2000. *Roma and the Government in Slovakia: The Debate over Migration*. Bratislava: PER.
- Refugee Council. 2004. „Update on Asylum Seekers and the New EU Accession Countries.“ *Refugee Council Briefing June 2004* [on-line]. London: Refugee Council [cit. 3. 8. 2007]. Dostupné z: <<http://www.refugeecouncil.org.uk/OneStopCMS/Core/CrawlerResourceServer.aspx?resource=523C31DE-BE1E-47C4-A833-A47C1981D25E&mode=link&guid=5ebbf89304564467b2df8865079c937b>>.
- Salt, J. 2001. „Current Trends in International Migration in Europe.“ CDMG 33. Strasbourg: Council of Europe.
- Stola, D. 1992. „Forced Migrations in Central European History.“ *International Migration Review* 26 (2): 324–341.
- Uherek, Z. 2004. „The Czech Republic and Roma Migration after 1989.“ Pp. 71–101 in W. Guy, Z. Uherek, R. Weinerová (eds.). *Roma Migration in Europe: Case studies*. Münster: LIT Verlag.
- Uherek, Z., R. Weinerová. 2005. „Analýza romské migrace ze Slovenska na území České republiky. Výsledky terénního šetření z roku 2003.“ *Český lid* 92 (1): 17–34.
- Un-Ece. 1995. *Population Trends and Population-related Issues Countries in Transition: the Need for International Assistance*. Geneva: United Nations, Population Activities Unit.
- UNHCR. 1998. *Guidelines Relating to the Eligibility of Slovak Roma Asylum Seekers*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.
- UNHCR. 2000. *Roma Asylum-Seekers, Refugees and Internally Displaced*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.
- Vašečka, I. 2003. „Roma Migration from Slovakia.“ Pp. 457–474 in M. Vašečka, M. Jurásková, T. Nicholson (eds.). *Čačipen pal o Roma: A Global Report on Roma in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs.
- Vašečka, I., M. Vašečka. 2003. „Recent Romani Migration from Slovakia to EU Member States: Romani Reaction to Discrimination or Romani Ethno-tourism?“ *Nationalities Papers* 31 (1): 29–47.
- Vertovec, S. 1999. „Conceiving and Researching Transnationalism.“ *Ethnic and Racial Studies* 22 (2): 447–462.
- Víšek, P. 1999. „Program integrace – řešení problematiky romských obyvatel v období 1970 až 1989.“ Pp. 184–218 in *Romové v České republice*. Praha: Socioklub.
- Voiculescu, C. 2004. „Temporary Migration of Transylvanian Roma to Hungary.“ Pp. 145–164 in D. Pop (ed.). *New Patterns of Labour Migration in Central and Eastern Europe*. Cluj: Napoca, AMM Design.
- Wallace, C. 2001. „The New Migration Space as a Buffer Zone?“ Pp. 72–83 in C. Wallace, D. Stola (eds.). *Patterns of Migration in Central Europe*. Houndmills: Palgrave.

- Wallace, C., O. Chmouliar, E. Sidorenko. 1996. „The Eastern Frontier of Western Europe: Mobility in the Buffer Zone.“ *New Community* 22 (2): 259–286.
- Weinerová, R. 2004. „Slovakia and Roma Migration after 1989.“ Pp. 101–118 in W. Guy, Z. Uherek, R. Weinerová (eds.). *Roma Migration in Europe: Case studies*. Münster: LIT Verlag.

Šetření

Zajištění monitoringu migračních tendencí v romských osadách východního Slovenska z roku 2004